

РОЗДІЛ II

Соціальні реальності в емпіричних дослідженнях

УДК 316.4

Аскад Ашурбеков

Соціологічний аналіз тенденцій розвитку держави після Революції гідності (на прикладі Запорізького регіону)

Зміна влади 2013–2014 рр. в Україні отримала широкий спектр інтерпретацій у науковому середовищі та громадській думці – від військового перевороту до «Революції гідності». Процеси, що відбулися в той період, серйозно вплинули на стан справ у багатьох сферах суспільного життя країни й потребують глибокого соціологічного аналізу. У статті проведено аналіз виконання задекларованих цілей «Революції гідності» та поточного стану справ у сферах, на які була спрямована ця «революція». Результати дослідження показують, що більшість зазначених цілей досягнуті не були, спостерігається погіршення за такими напрямками, як рівень свободи слова, корупції, відкритості влади, збільшення ролі населення в управлінні державою.

Ключові слова: Революція гідності, мораль, політична система, суспільна криза, Євромайдан.

Постановка наукової проблеми та її значення. Незважаючи на відносно довгий період, що пройшов після подій Євромайдану, трансформаційні продовжують впливати на розвиток країни, обумовлюючи характер функціонування державних інститутів політичної сфери та громадського сектору.

При тотальному домінуванні в суспільній і науковій думці тез про позитивний вплив Революції гідності на розвиток України слід зазначити, що більшість із зазначених цілей цієї революції досягнуті не були; а процеси, що зараз протікають у суспільстві, призвели до суттєвих деформацій у сфері моралі, політичній сфері та навіть у механізмах застосування окремих законів. За цей час набули практичного застосування так звані подвійні стандарти й упровадження революційної та політичної доцільності в прийнятті тих чи інших управлінських рішень.

Мета статті – аналіз виконання цілей Революції гідності на поточному етапі. Основними її завданнями є аналіз досягнення мети та вимог Революції гідності в основних сферах суспільного життя країни загалом та м. Запоріжжя зокрема під впливом подій 2013–2014 рр.; визначення ролі політичної культури виборців в аспекті впливу на якість роботи представників політичної сфери.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У науковій літературі ще досить мало фундаментальних праць стосовно вивчення та аналізу подій Євромайдану й Революції гідності. Процес аналізу проходить фрагментарно та більшою мірою лежить у площині медіа-простору й дискусій у соціальних мережах. Ситуація в країні призвела до того, що будь-яке негативне висвітлення подій того періоду навіть у науковому аналізі трактується як зрада державних інтересів, а автори та науковці, які піднімають ці питання, засуджуються з боку своїх колег і суспільства.

Такий стан суттєво зменшує роль наукового інструментарію аналізу суспільних процесів та розробки актуальних і необхідних для держави практичних рекомендацій.

У ході написання статті використано результати трьох соціологічних досліджень громадської думки мешканців м. Запоріжжя, проведених «Незалежною соціологічною групою IRG». У кожному з досліджень опитано по 600 респондентів за квотною вибіркою, похибка не перевищує 2,5 %. Також проаналізовано дослідження міжнародної організації «Репортери без кордонів» і дослідження «Приватбанку» серед 2741 керівників українських підприємств.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Під Революцією гідності розуміють політичні та суспільні зміни в Україні від 21 листопада 2013 до лютого 2014 р., викликані відходом політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію й подальшою протидією цьому курсу. Однією з головних причин протестів стала надмірна концентрація влади в руках Віктора Януковича та його «сім'ї», створення системи управління з ознаками фашизму; поштовхом до виходу протистояння за мирні межі стало ухвалення Верховною Радою репресивних, на думку прихильників євроінтеграції, «диктаторських законів» 16 січня. Наступного дня низка громадських організацій оголосили повну мобілізацію на Майдані Незалежності в Києві. У їхньому зверненні лунали заклики до «масового й негайного опору» злочинцям при владі.

Євромайдан¹ – масова багатомісячна акція протесту в центрі Києва, що почалася 21 листопада 2013 р. у відповідь на призупинення урядом Азарова підготовки до підписання угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і підтримана виступами населення в інших містах України. У ролі основних причин, що зумовили розмах протестів, називають соціальну несправедливість, величезну поляризацію доходів і рівня життя населення України й розгул корупції, що пронизує виконавчу та судову владу, правоохоронні органи.

Сьогоднішній стан у країні свідчить про необхідність аналізу цілей Революції гідності, характеру й ступеня їх досягнення; він вимагає від представників влади всіх рівнів, науковців і громадськості перегляду діючих механізмів державного управління. Ситуація засвідчує, що держава перебуває в перманентній системній кризі. Значною мірою методи та підходи до управління в різних сферах не дають належних й очікуваних результатів.

Події «Євромайдану» привели до колосального сплеску громадської активності. Залучені були люди всіх вікових категорій та всіх регіонів України. Опираючись на аналіз ЗМІ й публічні виступи «лідерів» Євромайдану, можна виділити такі його цілі та завдання: бажання змін і очищення влади, боротьба проти узурпації влади, проти цензури; збільшення реальної участі населення в управлінні країною; децентралізація влади; рівність перед законом.

Аналізуючи проміжні підсумки, можна констатувати, що більшість цілей і завдань, які декларувалися, не були досягнуті. Рівень корупції, як і раніше, є високим, діалог між владою та населенням фрагментарний та односторонній, реформування здебільшого спрямована не на трансформації, а на ситуативне підтримування функціонування системи. Це підтверджує низка міжнародних, всеукраїнських та регіональних досліджень серед різних цільових аудиторій і широких верств населення.

Так, згідно з опитуванням серед керівників українських підприємств у лютому-березні 2015 р. 57,2 % вважає, що ситуація з корупцією за останні півроку залишилася незмінною, 27,7 % відповіли, що вона погіршилася, 15,1% заявили про її попокращення [1].

За рівнем свободи слова позиції України знизилися на три пункти, порівняно з 2013 р., згідно з даними організації «Репортери без кордонів». Тепер країна займає 129 місце в міжнародному рейтингу [2].

Подібні оцінки дають і пересічні громадяни щодо більшості сфер життєдіяльності. Як свідчить дослідження серед мешканців міста Запоріжжя, у більшості сфер поліпшення відсутні.

Таблиця 1

Оцінка жителями м. Запоріжжя змін у різних сферах життєдіяльності, 2014, %

Сфера	Покращилася	Ніяк не змінилася	Погіршилася	Важко відповісти
1	2	3	4	5
Робота громадського транспорту	8,6	58,4	28,8	4,2
Відкритість міської влади	9,4	52,8	26,2	11,6
Робота комунальних служб	4,0	40,9	52,4	2,7
Боротьба з безробіттям	0,3	34,0	57,6	8,2
Покращення екології	4,2	50,0	38,6	7,2

¹ Назву «Євромайдан» ці події отримали в соціальних мережах та ЗМІ за аналогією з подіями 2004 р. Після зміни влади в Україні вони стали офіційно іменуватися «Революцією гідності» – див. <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/22/7015777/>

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5
Боротьба з корупцією	6,5	40,2	47,4	6,0
Боротьба зі злочинністю	6,5	41,7	43,4	8,4
Сприяння малому та середньому бізнесу	3,2	41,1	36,1	19,6
Розв'язання проблем охорони здоров'я	3,2	42,3	49,5	5,0
Благоустрій вулиць міста	18,8	49,5	28,0	3,7
Розв'язання проблем у сфері освіти	2,0	48,9	30,0	19,1

Щодо відкритості влади результати завідчують, що значна частина (52,8 %) населення не відчуває позитивних змін у цьому напрямі, при цьому кожний четвертий (26,2 %) опитаний підкреслив, що ситуація погіршилася. Лише кожен десятий (9,4 %), відповідаючи на питання про відкритість влади, зазначив покращення.

Як наслідок, спостерігається негативна динаміка в оцінках діяльності безпосередньо представників влади.

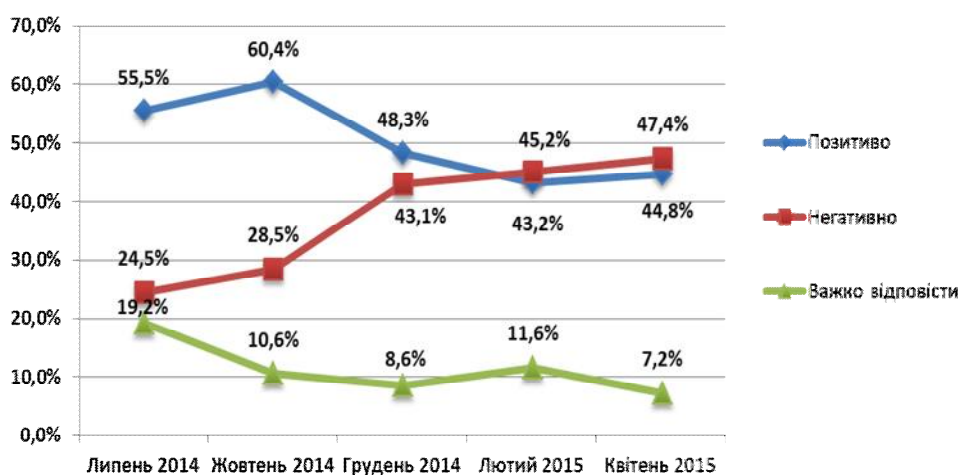

Рис. 1. Динаміка оцінки діяльності Президента України Петра Порошенка

Виходячи з динаміки оцінок діяльності Президента України, слід відзначити тенденції зростання негативного ставлення до роботи П. Порошенка. При цьому слід указати, що в оцінках спостерігається поляризація думок і зменшення кількості респондентів, котрі байдуже ставляться до діяльності Гаранта Конституції.

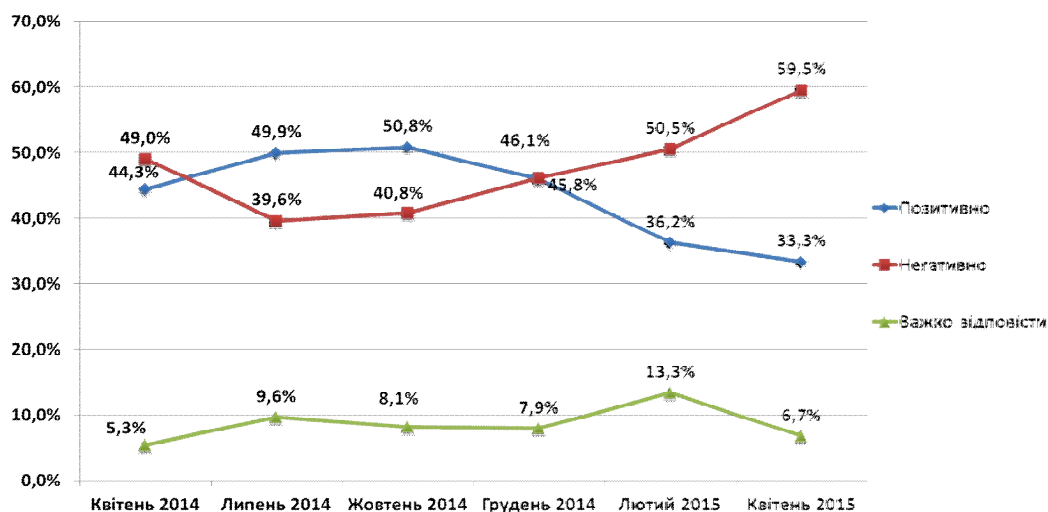

Рис. 2. Динаміка оцінки діяльності Прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка

Подібні тенденції спостерігаємо також з оцінками діяльності Прем'єр-міністра України, однак його динаміка має ще більш яскраво виражений негативний характер. У ситуації з керівником уряду важливу роль відіграє партійна конфігурація після виборів до Верховної Ради 2014 р., але на гіпотези дослідження це не впливає, адже «Народний фронт» є членом парламентської коаліції й уособлює собою теперішню владу.

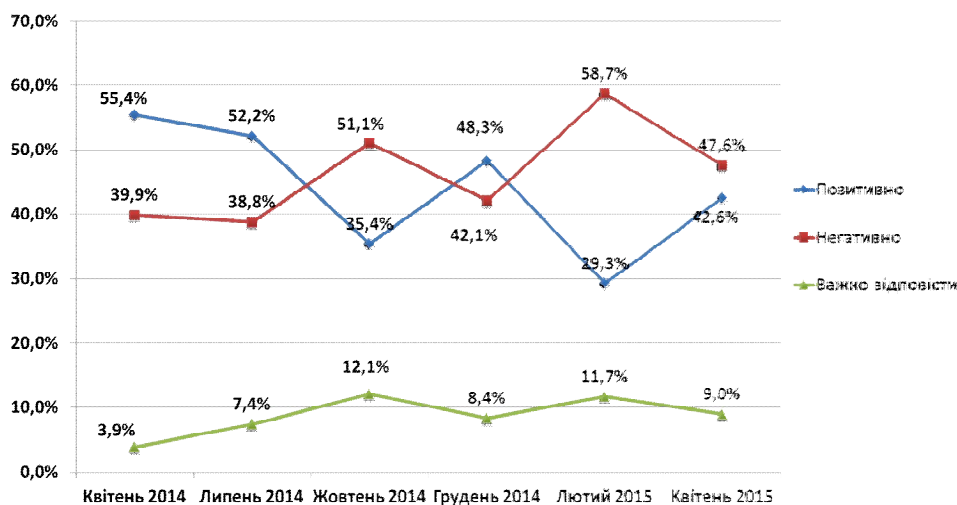

Рис. 3. Динаміка оцінки діяльності мера м. Запоріжжя Олександра Сіна

Переходячи на місцевий рівень, слід підкреслити, що, порівняно з представниками центральної влади, оцінки запорізького міського голови відрізняються за часом проведення досліджень. Це є прогнозованим, адже коливання оцінок спостерігається напередодні тих чи інших виборних кампаній, коли фігура міського голови піддається критиці з боку різноманітних кандидатів; але його робота, ураховуючи думки запорізьців щодо оцінки справ у різних сферах життя, викликає невдоволення серед мешканців міста [3].

Узагальнюючи, слід зазначити, що в суспільстві зростає розчарування в представниках влади, однак специфіка поточної ситуації характеризується тиском на прояви невдоволення. При цьому, крім «прямих» важелів впливу на населення, активно застосовують маніпуляції із самим поняттям «громадська думка».

Одним із трендів цього періоду варто назвати апелювання до громадської думки представників ЗМІ, політиків і так званих експертів. Найчастіше «думка народу» є думкою окремої групи людей, яка прикривається нею для відстоювання своїх поглядів. Нерідко за допомогою т. зв. «громадської думки» в інформаційному просторі формується й нав'язується необхідна точка зору, якої мають дотримуватися всі. Такий підхід створює фальшивий образ демократії та призводить до відсутності реального діалогу між владою й населенням, тим самим збільшуючи напругу в суспільстві.

Результати соціологічних досліджень свідчать про певну динаміку протестних настроїв мешканців Запоріжжя. У квітні 2014 р. цей показник становив 32,8 %, а вже в грудні 2014 р. кількість потенційних учасників протестів становила 42,2 %.

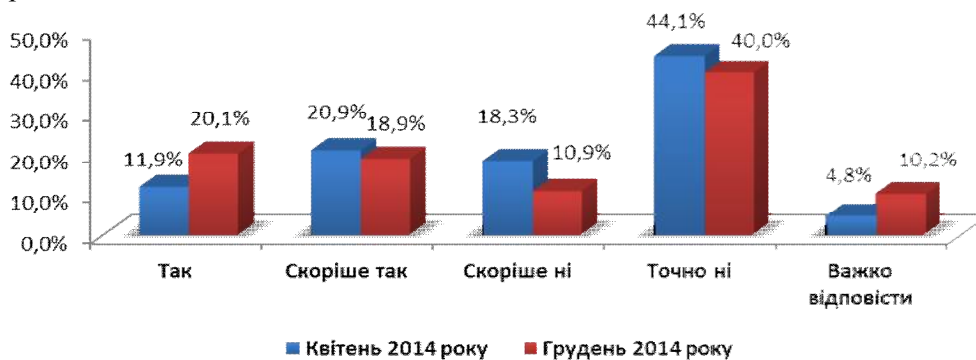

Рис. 4. Якщо масові акції протесту відбудуться в місті Запоріжжя, чи братимете Ви в них участь?

2015 р. ознаменувався низкою акцій громадянського протесту як всеукраїнського масштабу, так і на території міста Запоріжжя. Рівень протестності продовжує зростати, і якщо представники влади й далі ігноруватимуть це питання, наслідки будуть складнопрогнозованими.

Приймаючи важливі рішення, представники влади, як і раніше, фрагментарно взаємодіють із населенням. Відсутні ефективні механізми отримання зворотного зв'язку від людей. Формат громадських слухань охоплює лише зацікавлених учасників тих чи інших процесів, соціологічний інструментарій практично не використовується.

Представники обласної та міської влади досі публічно не висловили свою позицію щодо комплексу антикорупційних законів. У цій ситуації населення схильне до спотвореного інформаційного впливу, а іноді – пропаганди, яка лише нагнітає ситуацію.

Також у контексті майбутньої місцевої виборчої кампанії доцільно розуміти поведінку основних політичних гравців і населення як складової частини зазначеної кризи.

Анонсоване Революцією гідності зростання ролі населення в управлінні своєю територією вилилося в новий Закон «Про місцеві вибори». Не заглиблюючись у юридичні та процесуальні аспекти, слід зазначити такі норми, що прямо протилежні декларованим цілям, а саме:

1. Проведення виборів за партійною системою, яка не дає громадським активістам, волонтерам, просто небайдужим громадянам права балотуватися до місцевих рад.

2. Збільшення, порівняно з 2010 р., прохідного бар'єру до 5 %, що закриває шлях до рад новим політичним партіям і новим обличчям.

3. Відсутність закріплення майбутніх депутатів за округами, тобто населення позбавляється персоналізованого контролю за роботою своїх представників.

Прийняття цього Закону не спричинило суттєвої реакції серед широких верств населення, що свідчить про відносно низький рівень політичної культури. Прояви цього також фіксувались у виборчих кампаніях останніх років.

У межах вивчення цього питання проаналізовано окремі аспекти політичної культури запорізьких виборців. Слід констатувати, що сплеск протестної активності 2013–2014 рр. в окремих аспектах не трансформувався в раціональну течію. Як засвідчують останні виборчі кампанії, раціональні мотиви вибору поступаються емоційним, а також заснованим на іміджевих характеристиках кандидата/партії.

Таблиця 2

Мотиви голосування кандидатів у народні депутати України по 74-му виборчому округу

Чим обумовлений Ваш вибір?	%
Його партійною приналежністю	25,0
Багато чув/знаю про нього	24,6
Відсутністю інших гідних кандидатів	15,8
Його роботою на благо округу	11,3
Моральними якостями кандидата	5,7
Успішною попередньою діяльністю	5,3
Особисто знайомий з кандидатом	5,1
Професійними якостями кандидата	4,5
Якісною передвиборною програмою кандидата	2,7
Активною роботою кандидата поза виборами	2,5
Високим авторитетом кандидата в місті	1,2
Свій варіант	10,4

* Сума відповідей понад 100 % – питання передбачало декілька варіантів.

Згідно з дослідженням виборців більше хвилює партійна приналежність кандидатів та наявність достатньої кількості інформації про нього. Знаковим є те, що чверть респондентів під час вибору керуються відсутністю інших гідних кандидатів [3].

До цього варто додати результати різних екзит-полів 2014 р., проведених у м. Запоріжжі, які засвідчують, що в голосуванні за партії в останні 1–2 тижні перед виборами визначаються 25–30 % виборців (залежно від округу) і понад 50 % у голосуванні за кандидата-мажоритарника. По суті, населення та активна його частина – виборці – не усвідомлюють своєї ролі в ефективності роботи влади й правильному функціонуванні політичної системи.

Менше трьох місяців залишилося до місцевої виборчої кампанії. Можна прогнозувати, що ситуація докорінно не зміниться. Склад місцевих рад буде також сформований за принципами привабливості іміджу кандидата/партії.

Загрози полягають не просто в погіршенні соціально-економічного стану країни/регіону/міста – ключовими є подальші системні протиріччя між очікуваними змінами українського суспільства та стагнуючою дійсністю. І в умовах відсутності реальних результатів та стиснення «спіралі мовчання» це може вилитися в деструктивні непередбачувані процеси держави в цілому.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Проведений у статті аналіз свідчить, що декларованих цілей Революції гідності в більшості сферах досягнуто не були. Спираючись на значну кількість емпіричних та прикладних досліджень, потрібно констатувати погіршення ситуації в таких сферах, як рівень свободи слова, корупції, відкритості влади, збільшення ролі населення в управлінні державою. Ураховуючи низький рівень політичної культури населення, можна прогнозувати, що якість майбутнього складу місцевих рад суттєво не відрізнятиметься від парламенту.

Зазначене проблемне поле поставило серйозні виклики перед соціологічною наукою. Подальше вивчення цих трансформацій і прогнозування змін у політичній сфері є необхідним, адже сьогодні ми стаємо свідками суттєвих деформацій у суспільній поведінці та, передусім, у суспільній моралі. Саме від того, яким чином українське суспільство подолає ці кризові явища, залежать перспективи подальшого розвитку держави.

Сьогоднішня ситуація окреслює конкретні подальші напрями досліджень у цьому напрямі, а саме роль політичних змін у трансформації суспільної моралі, роботи державних інститутів та партійної системи України.

Джерела та література

1. Коррупция в госорганах в 2015 г. осталась неизменной, – опрос украинского бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rbc.ua/rus/news/korruptsiya-gosorganah-g-ostalas-neizmennoy-1429088580.html>.
2. Рейтинг свободы слова за 2014 год: позиции Украины ухудшились [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://news.liga.net/news/world/4726437-reyting_svobody_slova_zh_2014_god_pozitsii_ukrainy_ukhudshilis.htm
3. Independent Researching Group. Результаты социологических исследований [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.irg.org.ua>

References

1. “Corruption in state agencies in 2015 remained unchanged – poll Ukrainian business”, <http://www.rbc.ua/rus/news/korruptsiya-gosorganah-g-ostalas-neizmennoy-1429088580.html>.
2. “Rating for freedom of speech in 2014: Ukraine’s position deteriorated”, http://news.liga.net/news/world/4726437-reyting_svobody_slova_zh_2014_god_pozitsii_ukrainy_ukhudshilis.htm

Ашурбеков Аскад. Социологический анализ тенденций развития государства после «Революции достоинства» (на примере Запорожского региона). Процессы, произошедшие в период смены власти 2013–2014 гг. в Украине, серьезно повлияли на состояние дел во многих сферах общественной жизни страны и требуют глубокого социологического анализа. В статье проведен анализ выполнения задекларированных целей Революции достоинства и текущего состояния дел в сферах, на которые она была направлена. Результаты исследования фиксируют ухудшение по таким направлениям, как уровень свободы слова, коррупции, наблюдается открытости власти, увеличение роли населения в управлении государством.

Ключевые слова: Революция достоинства, мораль, политическая система, общественный кризис, Свромайдан.

Ashurbekov Askad. Sociological Analysis of Development Trends of the State after the Revolution of Dignity (the Example of Zaporozhye Region). The change of government of 2013–2014 Ukraine has received a wide range of interpretations in the scientific community and public opinion, from a military coup to Revolution dignity. Processes that took place during this period were influenced by the state of affairs in many spheres of public life and require in-depth sociological analysis. The article analyzes the implementation of the declared objectives of dignity revolution and the current

state of affairs in the areas to which it was directed. The survey results show that most of these objectives have not been achieved, there is deterioration in the following areas: the level of freedom of expression, corruption, the level of openness in government, increasing the role of citizens in government.

Key words: Revolution of dignity, morals, political system, social crisis, Euromaidan.

Статтю отримано 22.05.2015 р.

УДК 316.347 (477.64-21)

Ірина Букрєєва

Особливості регіонального менталітету в контексті становлення української політичної нації (на прикладі Мелітополя)

У статті проаналізовано регіональні особливості менталітету мешканців Мелітополя як типового міста Південного Сходу України крізь призму таких атрибутивних елементів, як ідентичність, цінності, почуття, соціальні-політичні орієнтації. Відмінними рисами менталітету мешканців міста є законослухняність і низька громадянська активність, пріоритет колективної думки над індивідуальною, цінності групової належності. Водночас під впливом зовнішніх суспільно-політичних факторів відбуваються процеси трансформації свідомості місцевої громади, що проявляється в усвідомленні своєї загальнонаціональної приналежності, баченні спільного майбутнього на основі реформування економічного життя та громадянських цінностей.

Ключові слова: менталітет, ідентичність, цінності, консолідація, громадянська культура.

Постановка наукової проблеми та її значення. Українське суспільство на сучасному історичному етапі свого розвитку перебуває в процесі подолання, з одного боку, внутрішніх суспільних, політичних, структурних суперечностей, зумовлених дисфункціями наявних соціальних інститутів, а з іншого – зовнішніх загроз, викликаних російською агресією. Такі зміни передбачають кардинальну зміну способів мислення та дій українських громадян, які починають самоусвідомлювати себе не лише як об'єкт, але і як суб'єкт соціально-політичної діяльності.

Ситуація актуалізується також тим, що Україна – нетипова поліетнічна держава, а її регіони мають різний історичний досвід, культурний та економічний розвиток. Тому для усвідомлення особистістю себе як суб'єкта історичного процесу треба дослідити ментальні особливості конкретних етносоціальних і регіональних спільнот, без урахування яких, процес формування політичної нації досить ускладнюється. Передусім, на нашу думку, слід звернути увагу на ті регіони, які мають слабку виразність ідентифікаційних ознак, не визначену систему соціально-політичних орієнтацій, що ускладнює процес формування загальнонаціональних орієнтирів.

Одним із таких регіонів є Запорізьке Приазов'я, мешканці якого десятиліттями перебували під впливом спочатку радянської, а потім російської політичної системи, що в сучасних умовах зумовило низький рівень громадянської культури й таких цінностей, як солідарність, відповідальність, громадянська активність. Оскільки регіональні менталітети (у просторовому розумінні) розпадаються на місцеві, то об'єктом нашого дослідження є Мелітополь як типове місто індустріального Південного Сходу України, мешканці якого слабоінтегровані на рівні взаємодії соціальних груп. До того ж представники місцевої громади проявляють слабку громадянську та соціальну активність, що проявляється в нехтуванні можливістю політичного вибору. Так, на останніх виборах до Верховної Ради мешканці міста показали найнижчу явку по Запорізькій області (40,7 %). Водночас місцева громада представлена більш ніж 100 національностями, які об'єднані в понад 20 національно-культурних товариств, а місто представляло Україну у 2008 р. в Раді Європи як інтеркультурне.

Отже, **мета** нашого дослідження – виявлення регіональних особливостей деяких рис менталітету мешканців міста Мелітополя, які об'єктивно утруднюють процес вироблення загальнонаціональних цінностей місцевої громади як невід'ємної складової частини української політичної нації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасних умовах низка українських учених (О. Донченко, В. Храмова, І. Лисий, П. Гнатенко, М. Міщенко та ін.) активно та плідно розробляє проблеми сутності й функції менталітету. Водночас, незважаючи на значний доробок науковців, досі існує методологічна та